https://doi.org/10.33608/0236-1477.2023.01.41-61
УДК 821.161.2:82-31:"197" В. Шевчук

Ірина ПРИЛІПКО, доктор філологічних наук, доцент
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001
e-mail: iprylipko@ukr.net
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3095-9434

ПОВІСТЬ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА «СПОВІДЬ» КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

У статті простежено особливості художньої репрезентації на змістовому та образному рівнях повісті В. Шевчука «Сповідь» ідей та мотивів екзистенціалізму. Розкрито зв'язок філософського, міфологічного, християнського й необарокового сюжетно-змістових та ідейно-образних контекстів твору. Проаналізовано образ вовкулаки, який у художній інтерпретації В. Шевчука поєднав демонологічний і філософський зміст і став утіленням загадковості й амбівалентності природи людини, трагізму її буття, пошуків своєї сутності. Екзистенційний контекст повісті увиразнено в аналізі почуттів і станів, які переживають герої, в еволюції їхнього сприйняття самих себе, світу, інших. З'ясовано, що вибір є своєрідною межовою ситуацією, яка актуалізує тему свободи й найповніше виявляє екзистенцію героїв повісті.

***Ключові слова**: екзистенціалізм, абсурд, буття, пізнання, вибір, образ, ідея.*

Дискурс екзистенціалізму — важлива основа світогляду і творчості Валерія Шевчука, чинник формування ідейної та образної систем його інтелектуально-філософського прозописьма. Людина, її сутність, пошуки себе, сенсу свого існування — магістральні проблеми творів письменни-

Цитування: *Приліпко І.* Повість Валерія Шевчука «Сповідь» крізь призму філософії екзистенціалізму // Слово і Час. 2023. № 1 (727). С. 41—61. https://doi.org/10.33608/0236-1477.2023.01.41-61

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

ка, який зазначав: «...я завжди хотів побачити людину в людині попри абсурд життя і беззмістовність існування. <...> ...кожна людина — індивідуальність, загадка, космос» [2, 80, 83]. Тому закономірно, що теми справжнього і несправжнього буття, абсурду, вибору, свободи, страждання, самопізнання — визначальні в розгортанні художніх конфліктів, зумовлюють розвиток характерів героїв. В. Шевчук моделює образ «внутрішньої людини», екзистенція якої унікальна, переважно опозиційна до зовнішнього, раціоналістичного й матеріального світу. Герої письменника — люди духу, адже живучи в реальному часі й просторі (чи то в сучасності автора, чи в добі Бароко), вони, попри більшу чи меншу міру інтегрованості в соціум та побут, проживають справжнє буття в духовній сфері, тобто для них «реальні детермінанти власне людської життєдіяльності перебувають здебільшого за межами людського "тілесного" світу ("сущого") і здійснюють свою детермінацію через духовний (замежовий щодо "тілесного") світ людського існування — екзистенцію» [17, 187].

Творчий діалог В. Шевчука з філософією екзистенціалізму зауважували дослідники, які розглядали віддзеркалення окремих ідей цієї течії в доробку письменника [3], специфіку понять свободи, абсурду тощо в текстах митця переважно на сучасну тематику [1; 16] або ж трактували ідеї та мотиви екзистенціалізму як складники необарокової поетики автора [13]. Водночас актуальною й маловивченою залишається проблема художньої інтерпретації філософських категорій екзистенціалізму (абсурд, вибір, справжнє і несправжнє буття, відчуження, відчай, метафізичний жах тощо) у творах В. Шевчука, дія котрих розгортається в історичному та міфологічно-містичному контекстах (ідеться насамперед про такі повісті й романи, як «Сповідь», «Птахи з невидимого острова», «Мор», «Початок жаху», «Око прірви», «У пащу Дракона», «Три листки за вікном»). Тому мета цієї статті — аналіз історично-міфологічної повісті В. Шевчука «Сповідь» (1970) в аспекті художньої реалізації на її змістовому та образному рівнях ідей і мотивів екзистенціалізму.

Як відомо, понятєвий комплекс цієї світоглядної настанови почав формуватися в 1840—1850-х роках у творчості данського мислителя Серена К'єркеґора (йому належить і термін «екзистенція»); наприкінці XIX — на початку XX ст. активізувався в річищі «філософії життя», ключовими для якої були ірраціональні чинники людського буття, а вже в 1920—1930-х роках постав як філософський напрям, знайшовши своє обґрунтування, зокрема, у працях Мартіна Гайдеґґера, Карла Ясперса, Жана-Поля Сартра, Ґабріеля Марселя, Альбера Камю, Моріса Мерло-Понті, Хосе Ортеґи-і-Ґассета. Екзистенціалізм взаємодіяв із психологією й теологією, збагачувався етичними й естетичними контекстами, що дало привід дослідникам говорити про «культурний образ екзистенціалізму» та означувати його як «культурний рух», «етичну теорію» тощо [див.: 20]. Ідеї екзистенціалізму активно інтегрувалися в художній дискурс, розширили й поглибили проблематику прози і драматургії, засвідчивши взаємозв'язок філософії і літератури (творчість Жана Ануя, Семюела Беккета, Ежена Йонеско, Жана Жене, Андре Мальро, А. Камю,

Ж.-П. Сартра, Сімони де Бовуар, Франца Кафки, Вільяма Ґолдінґа та ін. [див. докладніше: 20; 21]). В українській літературі мотиви екзистенціалізму знайшли вираження у творах Василя Стефаника, Валер'яна Підмогильного, Євгена Плужника, В. Домонтовича, Тодося Осьмачки, Василя Барки; у сучасній прозі одним із найяскравіших у цьому контексті є В. Шевчук. Отже, можна говорити про явище художнього екзистенціалізму, тобто про відповідну стильову тенденцію в письменстві [9, 316], засвідчену ще до появи філософського напряму. В її основі своєрідний умонастрій — трагічний світогляд, виникнення й поширення котрого, на відміну від конкретного суто інтелектуального дискурсу XX ст., не обмежене часовими рамками. Адже його початки сягають іще часів зародження філософського мислення, тобто періоду усвідомлення унікальності людського існування, його трансцендентної сутності. Розуміння трагізму буття людини у світі набувало особливої актуальності в переломні та кризові періоди історії людства й цивілізації. Яскраві вияви екзистенційного світогляду простежуємо у творчій парадигмі українського стилю бароко, у доробку Григорія Сковороди. Саме література епохи Бароко й творчість мандрівного мислителя стали джерелами натхнення для В. Шевчука, основою тем та образів його творів, кращі з яких — необарокові за стильовими й поетикальними ознаками [див. докладніше: 4; 12; 13]. Також важливою рисою ідіостилю В. Шевчука є притаманне йому як особистості екзистенційне світовідчуття, що, крім індивідуальних властивостей, пов'язане й із суспільними чинниками: тривалий час письменник жив в умовах тоталітаризму, і його вибором тоді була «втеча» у внутрішній світ, а отже — збереження свого істинного «я» і протистояння в такий спосіб панівній фальші: «Мав один олтар — мистецтво, і мені ближча була позиція митця у башті зі слонової кості, аніж письменника-революціонера, не кажучи вже про письменника-служаку» [18, 401]. Така настанова й індивідуальний досвід теж були своєрідним джерелом формування особливого типу героїв, специфіку котрого окреслила Людмила Тарнашинська: «Типовий чи, сказати б, улюблений Шевчуків персонаж — людина, яка не улягається в цей ворожий до неї світ, і її відчуження од нього, замкнутість на власному "я" — природна її реакція» [16, 165—166]. Письменник зображує людину з багатим і складним внутрішнім світом, їй притаманне гостре відчуття трагізму й абсурдності існування. Вона переживає метафізичний страх, відчай, самотність, проте намагається не втратити духовну й моральну основу свого буття. Тому можна говорити про інтегрованість В. Шевчука в контекст теїстичної версії екзистенціалізму, адже прозаїк зосереджений на осмисленні добра і зла, гріха, каяття, спокути. Його герої через страждання, сумніви, випробування (межові ситуації) розкривають свою екзистенцію, шукають сенс власного життя, орієнтуються на духовні цінності, прагнуть пізнати себе, світ, Бога (існування Бога для них переважно не викликає сумнівів). Водночас для В. Шевчука близькі й погляди представників атеїстичного екзистенціалізму (А. Камю, Ж.-П. Сартра): письменник художньо інтерпретує категорії абсурду, бунту, вибору, свободи, відповідальності, розкриває

процес творення людиною власної сутності. Стверджуючи суб'єктність, показуючи домінування ірраціональних чинників, В. Шевчук водночас розкриває здатність людини долати абсурд існування, робити вільний вибір, творити сенс свого життя.

Ідеї екзистенціалізму відіграють ключову роль у формуванні проблемно-тематичної та образної систем повісті В. Шевчука «Сповідь». Події твору не мають чітких хронологічних координат: відомо лише, що дія розгортається у XVIII ст. («восени 17... року» [19, 626]) на території тогочасної Гетьманщини. Обидва герої повісті — представники епохи Бароко, носії відповідного світогляду: вони мислять антитетичними категоріями, розуміють подвійну сутність усього сущого, сповідують християнство й водночас шанують античних богинь і вірять в астральну символіку. Маркерами історичності є і відтворений весільний обряд, характерний для тієї доби, і такі деталі: батько героя — сотенний писар, а сам він кілька років тому «покинув клас філософії в Київській академії» [19, 630]. На цьому тлі розгортається містично-міфологічний сюжет про вовкулаку, який, своєю чергою, творить основу філософського плану повісті — роздумів про сенс людського життя, гріх і спокуту, страждання та пізнання.

Оригінальні наративна й сюжетно-композиційна структури повісті поєднують кілька часових пластів і розповідних форм. Першоособовий наратив головного героя (прибульця) — це його сповідь панотцеві з Гапонівки; цей виклад ретроспективний, адже структурований здебільшого зі спогадів про життя у вовчій шкурі та екскурсів у період до перетворення на вовкулаку. Часові й просторові пласти в межах цього наративу постійно зміщуються: відтворюючи існування у вовчій шкурі, герой згадує про своє життя до того, а в ці епізоди інтегровані фрагменти з його перебування в лісі — ракурси бачення вовкулаки (у тексті такі фрагменти подано курсивом). Наратив прибульця чергується з оповіддю другого героя повісті — гапонівського панотця. Його першоособовий виклад має форму записів і розгортається переважно в часовому вимірі минулого як роздуми та спогади, до теперішнього ж належать окремі репліки, адресовані прибульцеві, його діалог із ним. Таке структурування художнього світу не лише сприяє максимальному розкриттю складного внутрішнього життя героїв, діалектики й еволюції їхніх переживань, роздумів, почуттів, а й увиразнює взаємозв'язок минулого і теперішнього, Я та Іншого.

Шлях, котрий проходить головний герой повісті (прибулець), у вимірах філософії екзистенціалізму можна окреслити як шлях від усвідомлення абсурду до його подолання через страждання, пізнання й вибір. На цьому шляху герой осмислює те, що з ним відбувається, аналізує своє минуле, переживає світоглядну еволюцію. Він — син сотенного писаря, виконував «писарські обов'язки в сотенній канцелярії» [19, 628], перед цим навчався в Київській академії. У своїй розповіді постає безтурботним юнаком: «...душа волі прагла й розваг. Що там мудрість світова, коли в тілі кров грає, що там розважність, коли вуста не можуть утрима-

ти усміху...» [19, 630]. Проте ряд почуттів, які накочуються на нього під час весілля сотниченка Щербини, куди його запрошено дружкою, стають передвісниками зміни життя. Спершу це були передчуття («...щось мене незабаром стурбує, хтось біля мене крутиться, стежить за мною, щось мені має статися» [19, 628]), стани («...на мить скувала мене дивна знесила» [19, 629]), суперечливе поєднання почуттів («...дивно сплітається весільне піднесення й тривожний біль» [19, 630]) та безуспішні намагання їх пояснити («Що воно, оте чавке на серці, що турбує й непокоїть?» [19, 630]). Ознаками виходу зі звичного простору людського існування стають відчуття зупинки часу й відчуження від усього навколишнього. Прикметно, що з-поміж демонологічних варіантів про вроджених та обернених вовкулаків [див. докладніше: 6, 209—210] В. Шевчук обрав сюжет про оберненого вовкулаку; адже саме в цьому образі акумульовані прадавні уявлення про загадковість природи людини та сенс її страждань, які в річищі християнства пов'язувалися з відповідною інтелектуальною візією гріха, покарання, каяття та спокути. Об'єктом художньої уваги для письменника стала та версія сюжету про обернення людини на вовка, яка має в основі християнський складник і за якою вовкулацтво — це кара за зло (учинене свідомо чи несвідомо). Таке покарання має форму прокляття, що може йти від конкретної людини. У повісті панотець із Гапонівки, бувши вовкулакою, передав своє прокляття іншому — прибульцеві. В. Шевчук не розкриває відразу, чому саме цій молодій людині випала така покара, яке зло вона вчинила. Його герой лише намагається це збагнути:

> Хтось у цьому світі зненавидів мене... комусь я став упоперек дороги. Все життя гадав, що я добра людина, що можу прожити, ні з ким не входячи у ворожнечу, але він таки знайшовся, той, хто мене ненавидить. Адже відомо кожному, й дитина про це знає: вовкулацтво людині можна накинути тільки тоді, коли хтось на когось дуже в'їться. ...живуть у світі люди добрі і зловмисні. Оті зловмисні тільки й думають, як би вчинити комусь лихо [19, 650].

З розвитком сюжету увиразнюється філософський підтекст причини перетворення героя на вовкулаку, адже письменник творчо інтерпретує міфологічний образ насамперед в екзистенційному ракурсі: вовкулацтво — це своєрідний період, необхідний людині для усвідомлення несправжності власного існування. Це час, коли вона здобуває пізнання через страждання й постає перед необхідністю вибору. Як і в міфологічних уявленнях, у повісті В. Шевчука образ вовкулаки символізує «безсилля людини перед темними надприродними силами, тугу за справжнім людським життям» [5, 210]. Невідворотність трагічного фатуму підкреслює ситуація, у котрій опинився герой-вовкулака: він має або комусь передати прокляття, відповідно, вовчу шкуру, або ж залишитися в ній самому. Актуалізована в цьому контексті проблема вибору увиразнює екзистенційну основу сюжету та образів повісті. Трагізм полягає в тому, що вовкулака не хоче продовжувати своєрідний ланцюг зла, передавши прокляття іншому, однак прагне повернути собі людську подобу. Письмен-

ник моделює своєрідний образ-застереження, відповідний народним уявленням із виразною домінантою в них християнських принципів: через постать вовкулаки «народ застерігав людину від біди, що може на неї чекати. Цей образ нагадував про необхідність мати в своїй душі Бога, ніколи про нього не забувати, не грішити, щоб не бути тяжко покараним за зроблене зло» [5, 210].

За твердженням А. Камю, почуття абсурду — це «розлад між людиною і її життям, між актором і його лаштунками... <...> Абсурд народжується у зіткненні між людським пориванням і нерозважливим німуванням світу» [8, 10, 28]. Тобто відчуття абсурдності буття виникає з неспівмірності внутрішнього світу людини і зовнішніх обставин. Герой-вовкулака під звіриною шкурою зберігає людську сутність. Ця несумірність між зовнішністю, вимушеною формою існування і думками й почуттями персонажа стає джерелом фізичних і морально-психологічних страждань; цей стан породжує відчуття абсурду. Нова реальність (вовча шкура, ліс, тваринний спосіб життя) видається героєві хворобою, від котрої він має одужати, або жахливим сном, який ось-ось завершиться [19, 647—648, 661]. Проте поступово життя у вовчій шкурі набуває для нього сенсу випробування, своєрідного чистилища, що дає змогу по-іншому подивитися на себе, на попереднє життя, осмислити його.

Ознакою буття в абсурдному світі є відчуження. У вовкулаки воно виникає, з одного боку, через зовнішні чинники, адже його вигляд перешкоджає спілкуванню з людьми (ба більше, герой ледь не стає мішенню влаштованих його односельцями вовчих ловів [19, 720]). Із другого, — через внутрішні причини: духовний світ вовкулаки — світ людини, з почуттями й думками, тому він не сприймає тваринного способу існування, законів чужого життя. Відповідно, спроба стати членом зграї теж невдала. Показова його поведінка під час нападу хижаків на людину: «...раптом прикипів до землі. Між мною та вовками ніби виросла прозора й непрохідна стіна... <...> ...ті, до кого уподібнююся, чинять своє діло за природою своєю, але не за моєю» [19, 716, 717]. Отже, тотальне відчуження героя зумовлене відмежуванням як від людей, так і від вовків: «Тепер не був я серед ловців, але й не хотів ставати посібником тих, супроти яких вони вибрались у ліс» [19, 720]. Те, що переживає вовкулака, постає своєрідною метафорою життя людини з глибокою й чутливою душею в бездуховному світі, підкреслює її відчуження від загалу: «Саме в той момент, коли всі божеволіють й кидаються в нестримному гоні, щоб когось роздерти, він, хоч і має такий же неситий шлунок, раптом зупиняється, і в оці його спалахує свята сльоза. Ота мала крапля вологи — провісник вічного, що не може не відчувати душа: ось що значить бути на землі істотою, до Бога уподібненою...» [19, 717]. Письменник акцентує на важливості збереження людської сутності за будь-яких умов, що суголосно роздумам філософів-екзистенціалістів про специфіку життя людини у світі абсурду.

Крізь призму сприйняття героя світ позбавлений сенсу й логіки, а його господарем є чорний велетень, у діалозі з яким вовкулака виявляє

свій протест проти абсурду [19, 639—640, 683—684]. Відчуття абсурдності світу супроводжується екзистенційними почуттями туги, розпачу, відчаю, відчуження, несвободи: «...незмірна туга омивала мені серце...» [19, 640]; «...у грудях відчай болющий, а думка не може вирватися із пут...» [19, 641]; «...наростало щось глухе, скімливе, і я знав що — розпач тяжкий і пронизливий» [19, 666]. Герой переживає метафізичний жах, що набуває форм візій [19, 682] і відображається як на духовному, так і на фізичному рівнях («...хутко наростав у мені несвідомий жах. <...> Я почав задихатися. Жах схопив мене кістистими пальцями за горло, і мені здалося, що я кінь, який потрапив у смертельну небезпеку» [19, 682]). Джерело метафізичного жаху — чорний велетень, котрий переслідує вовкулаку й викликає відчуття приреченості, неволі, відчаю. Аналогії до цього образу можна знайти в демонології: це, зокрема, полісун, на що вказує сам письменник в авторській примітці [19, 686]. Цю міфічну істоту вважали «вовчим богом», божеством, що опікувало вовків і зображувалося у вигляді людини, яка не має тіні [11, 45]. Невипадковим є зауваження героя про те, що він ніколи не чув про чорного велетня, «бо й у казках про нього не оповідали старі, бувалі люди» [19, 686], адже це переакцентовує увагу з міфологічної основи образу, поглиблює його значення, уводячи в контекст екзистенційної проблематики. Тому протагоніст не відчуває опіку з боку демонічної істоти (як це мало бути відповідно до міфологічних уявлень), а, навпаки, зазнає поневолення («...до нього потрапив я у владу» [19, 686]). Чорний велетень жахає й пригнічує («...наганяв він на мене жах» [19, 686]), загрожує знищити («...я раптом подумав, що він зараз розтопче мене» [19, 718]). Водночас вовкулака відчуває бажання й силу протистояти: «... тільки я один зважився вийти на нього. <...> ...я йшов йому назустріч, повний затятого спротиву...» [19, 663—664]. У цьому протистоянні — вияв бунту, який, за А. Камю, «затято зіштовхується зі злом» [8, 440]. Цей бунт-протест споріднює вовкулаку з героями інших творів В. Шевчука, зокрема з Атанасієм Пилиповичем («У пащу Дракона»), Михайлом Василевичем («Око прірви»), яких так само жахали й переслідували персоніфіковані образи метафізичного жаху та зла, проте вони через страждання й пізнання усвідомили сенс свого життя й повстали проти абсурду існування, перейнявшись метою подолати зло. «Самої боротьби, щоб зійти на шпиль, досить, аби сповнити вщерть людське серце» [8, 106], — писав А. Камю. У цьому контексті важливі передусім мета, спрямованість, дія, боротьба, а не їх наслідки: «Хай це буде крик волаючого в пустелі — коли вже є крик, пустелі нема. Коли хтось озивається в порожнечі, порожнечі нема!» [19, 741].

У просторі екзистенційної проблематики образи чорного велетня та прірви стають метафорами абсурдного існування, у якому панує відчай — «сліпий біг у Прірву, якій немає ані межі, ані краю» [19, 723]. Абсурдність світу увиразнюють також образи кола, сітки — саме їх бачить герой на шляху до прозріння: «Здається, мав я погані очі, бо не бачив тієї невидимої сітки, котра той світ покриває. Не бачив, як борсаються в тій

сітці люди, ніби зловлена риба, і не відав, що сіткою є сам світ» [19, 692]. Переживання відчаю та інших екзистенційних почуттів, усвідомлення абсурду спонукають вовкулаку до рефлексій над тим, що сталося. Фізично намагаючись пристосуватися до існування в лісі, герой (у вовчій шкурі, але з людською душею й свідомістю) поринає в роздуми про своє життя, людей і світ, про сенс страждання. Поступово відчай, нерозуміння й неприйняття ситуації, в якій він опинився, змінюються її аналізом, осмисленням причин того, чому він перетворився на вовкулаку. Як уже зазначалося, за міфологічними уявленнями, людина обертається на вовка за певні провини [див.: 7, 186]. Тому герой намагається збагнути: «Чи ж був я гірший од інших і чи не жив так, як усі? Чому ж саме на мене, спитаю, впало це прокляття і чому саме я став обранцем чорного велетня? Може, мені треба покаятися, прийняти покуту...» [19, 647]. Спершу він доходить висновку, що «жив, як усі», проте не розумів добра і зла, не розрізняв їх («Жив, як усі, хліб їв і воду пив. <...> Я не задумувався: добрий цей світ чи ні... <...> Я не розрізняв людей на добрих і поганих» [19, 639—640]). Нерозуміння того, «навіщо маю так страшно покутувати» [19, 647], та переконання, що «такої долі собі не заслужив» [19, 664], змінюються усвідомленням: жив несправжнім життям, адже не цінував того, що мав, не бачив і не шукав сенсу, тобто його існування було бездуховним, залежним від зовнішніх та матеріальних чинників («Там, у містечку, де мешкав, я тільки вдавав, що живу по-справжньому, а на ділі й не жив» [19, 691]). Пригадуючи минуле, герой аналізує окремі епізоди, робить висновки, які стають своєрідним поштовхом до прозріння. Зокрема, він усвідомлює, що правду замінював неправдою, бо лише виконував волю іншого (випадок із листом-відповіддю на наказ про злодійників-чарівників): «Правду й неправду цього листа не я вигадав, а виповів сам сотник, я ж тільки писав як писарчук» [19, 650]. Пригадує він і те, як брав участь у побитті невинного хлопця [19, 664], і хоча внутрішньо протестував, проте піддався настроям юрби («Я вже не хотів брати у тому участі, тобто вже ні разу не вдарив нещасного, але нічого своїм приятелям ані сотниченку не сказав. Більше того, я робив вигляд, що і мені весело, і реготав разом із ними, хоч мені хотілося втекти, десь забитися в куток...» [19, 664]). Показовим є спогад про участь у розправі сотниченка над Іваном Галайдою. Хоча герой намагається себе виправдати тим, що «у тому нападі на Галайду тільки брав участь, але бездіяльно» [19, 677], проте він не повстав проти зла, а тому вкотре виявився причетним до нього. Із соромом згадує він і те, як ударив дочку Галайди лише тому, що вона дивилася на нього зі зневагою й ненавистю. Усі ці спогади стають для героя чинниками пізнання себе, оцінки свого життя, визнання його несправжності, дають йому змогу пояснити теперішнє. Якщо досі, не розуміючи того, що сталося, він намагався втекти сам від себе, «перегнати сам себе» [19, 684], то тепер — через спогади, роздуми, висновки, каяття — повертається до себе. Мислячи християнськими категоріями, він розуміє, що вовкулацтво — це покарання за його гріхи, відступи від морально-етичних норм, участь у злі й непротивлення йому, а також намагання виправдати себе:

> ...те, що сталося, не було кричущою несправедливістю супроти мене, адже не добрий я у світі. Спершу були звичайні парубоцькі бешкети, коли ми карали тих, котрі не улягали нашій парубочій самоволі. <...> Таких переступів було в мене більше. Я тихо їх перераховував і скрізь бачив те саме: не така велика вина моя, гріх я бачив у іншому, в тому, що себе виправдовував. Покривав себе згадкою про грішників більших і страшніших у цьому світі — ось за що мав заслужено понести кару, яку зараз терплю [19, 687].

Герой розуміє: його вовкулацтво — це також можливість покаяння й переходу до іншого, вищого виміру життя. Крізь призму філософії екзистенціалізму те, що з ним відбувається, можна означити як перехід (через осмислення, пізнання, покаяння) від несправжнього існування до істинного буття. Під час цього переходу вовкулака вже по-іншому сприймає своє минуле («...хто б подумав, що в простому людському існуванні може бути стільки щастя!» [19, 647]), переосмислює життя, приходить до розуміння справжніх життєвих цінностей. Показові його образні відчуття віднайденого сенсу: «...переживав щось таке, як дитина, котра заблукала в лісі, але знайшла нарешті рідну стежку» [19, 647]. Тепер для нього вагомими стають гносеологічні й онтологічні цінності; він прагне осмислити себе і світ, зазирнути в позачасові виміри буття, пройти шлях пізнання й досягти його мети: «Це має бути мудрість, не записана у грубих книгах, бо вона моя. Я далекий від того, щоб повірити, що все тоді стане мені зрозуміло — все у мені і у світі, але знатиму: відповідь можлива» [19, 667].

Показово, що шлях до пізнання себе пролягає через осмислення діалектики світового порядку. Якщо герой спершу застановляється над питаннями: «Що значить порівняно зі злом світовим наше зло маленьке? Чому маємо каратися так само тяжко, як за зло велике, чому, зрештою, стільки людей карається від зла видимого? <...> Чи ж такий великий цей мій гріх... і чи його досить, щоб виправдати долю мою?» [19, 667, 677], то згодом він усвідомлює причинно-наслідковий зв'язок процесів у мікрокосмі й макрокосмі, розуміє, що мудрість і добро окремої людини є цеглинками світового порядку й добро повернеться добром, як і зло — злом. Проте до такого розуміння герой приходить лише тоді, коли пережив випробування, каяття і спокуту: «Моє зло і добро було не таке, яке гостро запам'ятовується, — я навіть не думав про те, що колись усе вдіяне таки зважиться й переміряється: дрібне відсіється, а на вагах опиниться важке» [19, 731]. Аналогічних висновків доходить й інший герой повісті — панотець: «...нічого з удіяного не збувається просто, за все у свій час спитається...» [19, 671].

«Повернення до самого себе» [15, 58] відбувається через усвідомлення потреби знайти або створити сенс, бо жити далі, «коли бредеш отак, понуривши голову, і не знаєш, куди понесуть тебе ноги» [19, 641], більше несила. Пізнання своєї сутності означає «входження» героя в істинне буття. Про перехід від несправжнього існування до справжнього буття свідчить поява надії, що долає відчай [19, 633, 752]. Важливим у цьому контексті є спостереження Л. Тарнашинської про те, що світовід-

чуття В. Шевчука, а отже, і його героїв, «хоч і закорінене в екзистенціалізмі, усе ж відрізняється од нього тим, що попри все має життєстверджуюче начало» [16, 192]. Для панотця з Гапонівки надія — це також «передумова, що сумління — не марна вигадка» [19, 711] (сумління ж для нього — «початок повернення» до того, «що не повинно в людині губитися» [19, 711]). Прикметно, що саме почуттям надії, яке рухає прибульцем, котрий намагається знайти вихід із замкненого простору (метафора абсурдного світу), письменник завершує свій твір. Цю відкриту фінальну сцену можна розглядати як алюзію на долю і шлях Сізіфа: прибулець долає безкінечні кола замкненого простору, однак вони не завершуються, а він не зупиняється: «І він ішов, упертий, настирливий, занурюючись у темряву й виступаючи з неї. <...> Ще коло, одне, друге, третє, тоді він досягне того, до чого біжить» [19, 756].

Одна з ключових ідей екзистенціалізму, тісно пов'язаних із моральноетичною проблематикою, утверджує необхідність вибору. Адже наше буття «є нашим вибором, і тільки від нас залежить вибрати себе як "величного" і "шляхетного" чи як "ницого" і "приниженого"» [15, 647]. Важливим етапом на шляху до самого себе, вивищенням над буденністю постає вибір, який має зробити герой-вовкулака. Вибір уможливлює свободу, звільнення від абсурду; за словами Ж.-П. Сартра, «немає свободи без вибору... <...> свобода є *вибором* свого буття, а не *основою* [курсив Ж.-П. Сартра. — *І. П.*] свого буття» [15, 465, 656]. Позиція відстороненого спостерігача, якої спершу дотримувався вовкулака, змінюється усвідомленням відповідальності за власну долю, потребою зробити вибір: у якій шкурі й де йому далі жити, «серед людей чи серед вовків?» [19, 703]. Якщо на духовному рівні він через визнання своїх переступів, каяття і спокуту такий вибір уже зробив, тобто обрав людську сутність, а не тваринну чи рослинну (відчуває себе серед тих, «котрі не хочуть жити, як трава» [19, 707]), то на зовнішньому рівні вибір між вовчою шкурою і людською подобою ускладнюється: аби повернути собі зовнішність людини, герой має передати прокляття іншому. Письменник відтворює складні психологічні процеси, муки сумління, сумніви, які переживає людина, котрій належить зробити непростий вибір — запоруку зміни форми життя: «Два роки мав я право сумніватися й боротися з самим собою, на третій рік я маю щось вирішити. Ось вона, осінь, коли мені дано змінити долю свою... Коли ж не перекину комусь шкури своєї цієї осені, доведеться прожити у вовчій подобі вже сім років» [19, 725—726]. Вовкулака хоче передати прокляття старшому бояринові (дружці) на весіллі, тобто людині в тому ж статусі, у якому був і він, коли отримав прокляття. Однак в останню хвилину усвідомлює, що помилився і його жертвою має стати рідний брат: «...я бачив перед собою не чуже мені обличчя старшого дружки, а свого молодшого брата — це він був там, на возі, це на нього вчинено напад, це він мав перекинутись у вовкулаку» [19, 738]. Тому герой не зміг передати своє прокляття іншому («...знову передав я вовкулацтво сам собі» [19, 741]), тобто не продовжив ланцюг зла: «Я зазнав поразки... але й переміг. <...> ...я не каюся за те, що учинив, бо я в

цій борні вистояв! <...> ...не посіяв на цій землі зла, за яке прощення не буває! <...> Дбатиму про чисте сумління і про те, щоб ніхто не був мною упосліджений» [19, 741, 747]. Отже, сутність протагоніста формується через осмислення пережитого, подолання відчаю, самопізнання й вибір, що суголосно тезі екзистенціалістів, зокрема Ж.-П. Сартра, про те, що людська ідентичність постає у процесі самотворення, тобто існування передує сутності [див.: 20].

Подібною до долі вовкулаки (прибульця) є доля іншого героя твору — панотця з Гапонівки. Якщо, розгортаючи історію прибульця, В. Шевчук основну увагу зосереджує на відтворенні його життя періоду вовкулацтва, то розкриваючи образ священника, зображує його життя після того, як він позбувся вовчої шкури. Із записів душпастиря дізнаємося, що він упродовж семи років був вовкулакою, а людиною знову став тоді, коли передав прокляття іншому (ним був колишній писарчук, який прийшов до нього на сповідь). Показово, що обидва персонажі асоціюють своє існування у вовчій шкурі із жахливим сном, тотальним абсурдом. Панотця повсякчас переслідують підсвідомі спогади-візії про період вовкулацтва, що стають основою екзистенційних переживань: «...мороком дихали вікна й кутки хат, чорна прірва розхиляла перед ним пащу...» [19, 644], «...самотній і тривога мене змучує» [19, 654], «...світ став ніби море, і я в ньому почав відчувати ляк, який все більше й більше у мені розростався» [19, 654], «...жах оперізує мене...» [19, 671]. Хоча герой повернув собі людський образ, проте не позбувся остаточно візій безодні. У цьому маренні метафорично втілено відчай, метафізичний страх, пережиті в період існування у вовчій подобі («...Прірва мене не покинула, вона весь час з'являється до мене, і я не можу її забути. Тоді мороз дере мені шкіру, страх хапає за горло, тоді я ниций стаю» [19, 671]). Час від часу панотець чує й голос чорного велетня, веде діалог із ним, що перетворюється в полеміку із самим собою, в якій відкривається інший погляд на добро і зло, гріх і сумління.

Своєрідною психотерапією, «ліками» [19, 695] для клірика стають докладні нотатки пережитого: під час фіксації того, що з ним трапилося, «йому здавалося, що морок, який наступає на нього зусібіч, не так його турбує» [19, 644]. Виклад спогадів і думок на папері — не лише спроба краще зрозуміти себе і світ, а й утеча від абсурду, перехід у той простір, де він почувається самим собою: «Отож, читальнику, я змушений бути тим, чим є, і змушений вигадати собі оце писання; занурюючись у нього, я по-своєму у "світ за очі" тікаю, а ліпше сказати, втечу вдаю» [19, 655—556]. Простір писання стає справжнім буттям для священника, адже тут він має змогу висловити те, що його турбує, але про що не наважується (до появи прибульця) розповісти нікому; тут він не обтяжений зовнішніми чинниками, не відчуває порожнечі, страху та самотності.

Обидва герої переживають етичні, психологічні випробування, світоглядні пошуки, моральні й фізичні муки. Проте в панотця вони складніші й болючіші, адже на його душі подвійний тягар: спогади про життя у вовчій шкурі та докори сумління, викликані тим, у який спосіб він по-

вернув собі людський образ («Бачу перед собою очі юнака і думаю, що саме ті очі — мій найбільший спитувальний суддя. <...> ...з жахом починав відчувати, що не можу забути того юнака, якому перекинув своє прокляття» [19, 671, 694]). Замислюючись про амбівалентність людської натури, неоднозначність людських учинків і природу гріха, душпастир намагається виправдати себе: «Мене ж принаглила потреба, і не знищив я того юнака... а тільки віддав йому своє прокляття. <...> Я хотів жити, як живуть добрі люди, і те, що мусив заплатити за це недобрим учинком, — не моя вина: вибору не мав...» [19, 673]. Із часом муки совісті ставали сильнішими за страх перед смертю, тому священник підсвідомо очікував того, кому передав прокляття, і той, врешті, до нього з'явився. Попри їхню взаємну сповідь-розмову, панотець розуміє, що «ніхто і ніколи не звільниться од своїх проклять» [19, 751]. Трагічним підтвердженням цих слів є те, що він помирає, так і не встигши дати розгрішення прибульцеві.

В історії душпастиря, порівняно з минулим прибульця, виразніші християнські чинники: для священника ключовими є поняття «гріх», «каяття», «спокута». Як і гість-мирянин, сповідник визнає своє колишнє життя несправжнім, проте означує його як гріховне («— Кожен із нас грішний, а я найбільше» [19, 645], — зізнається він). Шлях панотця теж пролягає через страждання, випробування, пізнання, усвідомлення зв'язків між подіями. Як і прибулець, він аналізує своє життя до перетворення на вовка, зокрема те, що «стало причиною до наслідку» [19, 697]. У записах, звертаючись до уявного читача, панотець згадує епізоди свого минулого й робить парадоксальний, на перший погляд, висновок: «...мій переступ не в тому, що я порушив належні приписи й закони, а в тому, що намагався їх виконувати з усією старанністю й віддачею» [19, 697]. Як священник він справді намагався жити, поводитися з людьми, ставитися до своїх обов'язків «по-божому, як велять нам церковні й цивільні приписи й узаконення, тобто захотів усіх цих людей урятувати й скерувати на шлях коли не праведний, так той, що до праведного веде» [19, 698]. Проте його прагнення бути ідеальним пастирем зводилося до суворого контролю за дотриманням канонічних правил, християнських норм і до покарань за будь-які відступи від них. Усе це обернулося тим, що люди зненавиділи священника, котрий нехтував їхні інтереси й потреби, не розумів слабкостей, був категоричним і непоступливим. Отже, не християнською любов'ю, а приписами й нормами керувався панотець у своїй діяльності, а тому вона була безрезультатною і викликала спротив пастви. Відсутність любові заповнює ненависть: «...моя щира горлива відданість церкві й установленим приписам та законам швидко переродилась у ненависть до людей... не вони, а я почав сходити з праведного шляху, за що й був, вважаю, достойно покараний» [19, 699].

В. Шевчук показує свого героя на тому етапі, коли пережите вже осмислено, зроблено певні висновки, усвідомлено власну провину, однак змінити щось неможливо, тому й доводиться жити з тягарем на душі. Воліючи спілкуватися з деревами, а не з людьми, панотець звертається

до них, але насамперед до самого себе: «— Не думайте, що лихі вчинки пропадають. Не думайте, що, коли ви забули про вчинене вами зло, воно вмерло. Не думайте, що тої Ваги не існує. Не думайте, що таємне можна сховати» [19, 646].

Духовний світ священника позбавлений морально-психологічної рівноваги, натомість гармонійним і прекрасним є світ природи, який має видимий і метафізичний виміри. Останній не так жахає, як зачаровує незбагненністю й розкривається у видіннях обох героїв:

> ...диво дивне бачу: листя на дерево повертається і ростуть на ньому соковиті плоди. Все небо срібними яблуками покривається, а місяць серед них аж тремтить... <...> Не міг не помолитися його позачасовій глибині, не міг, зрештою, не зирнути в очі сумного брата мого — Ведмедюка. Чи ж можу, я, брате, прошепотів, спитатись у тебе, які зорі супроводжують долі таких, як я? <...> ...побачив і справді серед неба пару очей, з яких потік раптом густий червоний пучок проміння [19, 661—662].

Прибулець називає Ведмедюка (сузір'я Скорпіона) своїм сумним братом, веде подумки з ним розмови [19, 747], бо, очевидно, народжений під цим знаком. Саме в період його панування в небесному циклі герой має зробити вибір: залишитися в лісі чи повернутися у світ людей. Астральна символіка крізь призму сприйняття героїв увиразнює непізнаванність усесвіту, його циклічність, а також дієвість принципу причин і наслідків, що поширюється й на їхнє життя. Роздуми героїв про світ суголосні міркуванням А. Камю, який зазначав: «Я не знаю, чи закладений у цьому світі зміст, який його перевершує. Але я знаю, що мені цього змісту не збагнути і що нині я не можу його пізнати» [8, 47]. Для персонажів повісті В. Шевчука беззаперечною є не лише обмеженість людського пізнання, незбагненність світу, а і його безмір, на тлі якого загострюється відчуття таємничості, а також поглиблюється тривога від усвідомлення непевності, незахищеності й трагізму людського існування. Водночас герої переживають єдність зі світом природи; цей стан зумовлюють не лише особливості їхнього життя у вовчій шкурі, а й метафізична спорідненість із усім сущим: «Ніжна печаль, відчуття осені, яка йде не тільки на світ, а й на тебе; відчуття, що ти дерево, і листя твоє падає червоними згустками крові. Подумав, що те листя — це хвилини, які приносили біль» [19, 752—753]. Здатність за видимим бачити приховане, відкривати в собі частину всесвіту герої віднаходять після випробувань та страждань, пережитих у вовчій шкурі. Тобто осягнена здатність пізнавати суще вказує на перехід від несправжнього існування до своєї істинної сутності («Бачив спіралі, які викреслювали сніжини, ніби писалася велика книга буття й небуття. По-своєму розумів той тайнопис, відгадував складну формулу неба й помалу прочитував її. <...> ...там, угорі, теж є свій дах, дах над дахом, там, угорі, ще не одна куля, — безмежність, а в ній більше чи менше обмеження» [19, 712, 749]).

Якщо роздуми і висновки прибульця переважно зосереджені на самопізнанні, осягненні сенсу, пов'язаного з його власною долею, то рефлексії священника ширші, стосуються пізнання людини, істини, всесвіту: «Істина безначальна, читальнику. Небо наділило нас силою світлою й темною:

одна — відбиття днів наших, а друга — ночей. Не може людина жити тільки в світі доброчинності, як не може світити цілу добу над головою сонце» [19, 655]. Такі роздуми, попри їх суголосність бароковому принципу «поєднання непоєднуваного», мають виразно екзистенційний характер: амбівалентність усього сущого ставить людину перед необхідністю вибору між несправжнім існуванням (гонитвою «до багатства, маєтків, солодких страв, пишної одежі» [19, 655]) і справжнім буттям, творення якого, боротьба за яке залежить від самої людини («Кажуть, що це диявол воює так за наші душі, а мені здається, що воюємо ми самих себе. Що це воює ніч наша на день, добро наше на зло і навпаки» [19, 655]).

У контексті роздумів панотця екзистенційні ідеї поглиблені християнським підтекстом (боротьба добра і зла в людській душі), світоглядними домінантами барокового мислення (принцип «поєднання непоєднуваного») та ідеями Г. Сковороди (самопізнання і свобода як шлях до душевного спокою). У цьому ж річищі розгортаються думки героя про істину: вона безначальна, загальна й належить до простору духу та свободи:

> Не думай, що у світі не існує істини або їх існує стільки, що вони одна одну побивають. <...> Істина є. Але вона не в розумі кожного з нас, а в розумі всіх загалом. Вона виявляється не досвідом кожного з нас, а досвідом усіх загалом. Її не візьмеш у жменю, її не запишеш у книзі як вислів, вона живе як дух. Її не посилить зловити жодна людина у світі... <...> ...хто ловить її і хоче служкою для себе зробити, той ніколи її не пізнає [19, 678].

Істинне все, що пов'язане з добром, совістю, каяттям, самопізнанням, свободою, мудрістю: істина «ховається в сумлінні людському, вона ховається в каятті. Вона має коренем бажання людини стати доброю у світі і творити добро. Вона навідує нас у безсонні ночі і велить передивитися своє життя» [19, 679]. Ототожнюючи істину з мудрістю, добром і свободою, панотець осягає основи людського буття, окреслює шлях до справжнього існування людини через сумніви («...хто сумнівається, на стежку правди ступив» [19, 679]), страждання, пошук і пізнання. Саме пошук творить сенс, не мета, а шлях до неї стає справжньою цінністю. У роздумах священника про істину («Хай стане вона золотим птахом твого саду, і не намагайся посадити того птаха у клітку, хай і золоту» [19, 679]) доволі виразні відгомони поглядів Г. Сковороди, які В. Шевчук часто проєктує і на власне життя [див.: 18, 397]. Рефлексії героїв повісті суголосні й з ідеями А. Камю, зокрема про сенс шляху й праці Сізіфа. Проте духовні пошуки персонажів не видаються марними, адже письменник не стверджує безцільне й безнадійне бунтарство. Він, як слушно зазначає Л. Тарнашинська, «творить не камюсівську "людину бунтівну", а Шевчукову "людину нескорену", розвиваючи і збагачуючи погляди екзистенціалістів сковородинівською філософією» [16, 190].

Значне місце в роздумах героїв займає тема амбівалентності людської природи. Як особа епохи Бароко, належна до церкви, панотець доходить висновку: «...не буває в світі чистих, не битих лихими пристрастями... <...> Без гріха не живе людина... та й гріхи неодномірні бувають»

[19, 655, 673]. Думки про поєднання в душі людини світла і темряви в героя виникають не лише під час спостережень — вони постають насамперед на основі особистого досвіду. Усвідомлення суперечностей людської натури дає змогу зрозуміти мотивацію вчинків, визнати неможливість їх однозначної оцінки. «...добре діло моє чинилося від поганого» [19, 660], — констатує панотець, згадуючи історію з козаком, у якого він відібрав одяг, тим самим «наставивши його на істинну дорогу» [19, 659]. Найвиразніше ідею амбівалентності людської природи актуалізує образ вовкулаки. Звірина зовнішність приховує живу людську душу, з її переживаннями, почуттями. Вовкулака змушений жити як тварина, що повсякчас викликає в нього несприйняття, відчай. Іноді йому здається, що й у вовчій шкурі теж «жити можна», звільнившись від «важкої мудрості світу» [19, 674]. Його питання-роздум — «Чи не ліпше отак мотатися по колу, знаючи, що кожної хвилі можна прискочити до недоїдених решток» [19, 675] — крізь призму філософії екзистенціалізму сприймається як формула несправжнього існування людини в абсурдному світі, своєрідного бігу по колу задля задоволення матеріальних та фізіологічних потреб, із марними (бо неправильними) спробами подолання буденності. Поняття будня, на думку Л. Тарнашинської, «є найближчим до поняття абсурду» [16, 191]. Показові в цьому контексті міркування героя-вовкулаки, у яких не лише йдеться про спроби подолати будень, а й лунає застереження щодо способів боротьби: «Будень з'їдає нас, отож ми й воюємо з ним: бенкетами, весіллями, пиятикою, війнами й розпустою. Тоді і вкрадається нам у душу темна сила, що каламутить душі, бо ми замість вивищуватися над буднем, падаємо нижче від нього» [19, 732]. Загалом, міфологічний сюжет про вовкулаку для В. Шевчука став вдячною канвою для роздумів про природу людини, у якій поєднано протилежні первні, про трагізм як іманентну основу її екзистенції, про силу і слабкість людського духу. Такі міркування письменник найчастіше вкладає в уста панотця з Гапонівки, обравши для них форму записів, які той веде на основі пережитого й переосмисленого. Роздуми й висновки священника переважно суголосні тезі А. Камю: «...людина залишається для нас вічною загадкою і завжди зберігає в собі те щось, що вперто вислизає від нас» [8, 14]. Герой так само визнає, що остаточне пізнання істини та душі неможливе: «...людина — це не проста істота, яка тільки живе й розмножується. Вона відає про таїну себе і в собі, і ця таїна — теж образ істини, яка навідує нас» [19, 679]. Водночас, попри амбівалентність усього сущого та суперечливість і загадковість душі, є те, «чого людина в цьому світі, в якій би вона шкурі не жила, таки губити не повинна» [19, 713].

Взаємозв'язок доль обох героїв повісті увиразнює значення Іншого в житті окремої людини, у процесі осягнення себе і світу. За словами Ж.-П. Сартра, «шлях до внутрішнього проходить через іншого. <...> ...буття-для-іншого з'являється як необхідна передумова мого ж буття для мене» [15, 345, 347]. Значення Іншого, потребу в Іншому, цінність спілкування прибулець розуміє лише тоді, коли опиняється сам у лісі, у вовчій шкурі, але з душею і мисленням людини. Він відчуває гостру необ-

хідність бути почутим кимось: «...я, зрештою, повинен комусь розказати про те, що зі мною сталося» [19, 647]. Бажанням не лише вгамувати душевну тривогу, а й знайти розуміння, відгук, керується й панотець, коли записує пережите. Попри його твердження («...мережачи ці рядки, я все-таки не зважаю на тебе, мій майбутній читальнику... <...> Ніхто й ніколи не навчить тебе, коли не навчиш себе сам. Ніхто ніколи не вилікує твоїх душевних мук, коли не вилікуєш їх сам» [19, 654, 679]), він повсякчас звертається до уявного адресата (тут письменник використовує притаманний поетиці бароко ораторський прийом апелювання до читача), тобто прагне бути почутим, зрозумілим. Хоча священник схильний усамітнюватися й бажає «відійти світ за очі» [19, 655], проте він, як і прибулець, потребує Іншого — щоб краще зрозуміти самого себе, свої почуття. Адже «присутність іншого по той бік моєї непроявленої межі може бути мотивацією мого повторного осягнення мене-самого як вільної самості. <...> Існування іншого розкриває мені буття, яким я є...» [15, 411, 507]. Потребу Іншого панотець реалізує на папері, ведучи свої записи: «Думки крутяться в моїй голові роєм, зчеплюються поміж себе, потребують виливу, отож я можу позбутися їх тільки так — у розмові на папері... <...> Я хочу написати тобі, читальнику, кілька повчань. <...> ...мені є потреба їх висловити, бо це повчання не тільки для тебе, а й передусім для мене самого» [19, 656, 678]. Ця ж потреба виявляється в його незвичному бажанні висповідатися прибульцеві.

З погляду екзистенціалістів, людина вільна у своєму виборі, проте від її вибору залежить доля Іншого, тобто, за Ж.-П. Сартром [15, 412], ідеться про відповідальність за існування Іншого. Від вибору, перед яким постають герої повісті, теж залежить доля Іншого, тому такий складний він для прибульця; важкий тягар здійсненого вибору несе на своїй душі панотець.

Інтуїтивні відчуття, потреба Іншого, сповіді, бажання зрозуміти сенс того, що сталося, приводять прибульця в Гапонівку до душпастиря. Під час сповіді вони обидва, спочатку на ірраціональному рівні, відчувають зв'язок один з одним: «Тоді поміж них ніби пробігла іскра. Ніби впізнали один одного... <...> ...непомітний вогонь, що спалахнув ув очах прибульця, у дивний спосіб перелився в панотця, і той раптом злякався» [19, 627]. Схожість пережитого у вовчій шкурі породжує у священника відчуття, що він не лише слухає сповідь прибульця, а й сам сповідається перед ним («Часом тратив відчуття: чи розповідає прибулець, а чи він сам» [19, 742]). Сповідь перетворюється на розмову, в якій кожен розповідає свою історію, яка, проте, виявляється спільною для них: «Були обоє сповідниками і сповідальниками водночас і не вражалися з того, що в них виходила сповідь навзаєм» [19, 742]. Спільність історії зумовлює спорідненість мови, а відтак взаєморозуміння. У сповіді-розмові панотець, зайнявши місце сповідальника, має нагоду покаятися перед прибульцем й усвідомити, що «збагнути й пізнати власну вину — це і є сповідь!» [19, 745].

У цьому контексті увиразнюється проблема рецепції Іншого й себе Іншим. Зовнішність домінує у сприйнятті людини, натомість на її вну-

трішній світ зважають рідко, бо він прихований, таємничий для ближніх, а часто і для самої людини («Хто пізнає, що заховано в серцях наших, — думав я, — визначає ж нас шкура, яку носимо» [19, 682]). Тому за вовчою шкурою люди не здатні побачити людську сутність, не можуть упізнати у вовкулаці свого односельця, жахаються його — це пережив прибулець під час спроб установити контакт із людьми й намагаючись повернутися до рідного дому. Та ж проблема — сприйняття себе Іншим, а також інтеграція у світ людей — гостро постала перед панотцем, коли він знову набув людської подоби, але мав такий вигляд, який не давав йому змоги з'явитися перед чужі очі й бути прийнятим у суспільство.

Екзистенційний зміст повісті поглиблений християнськими ідеями, біблійними алюзіями, що ще раз засвідчує сутнісну суголосність філософії екзистенціалізму і християнського світогляду. Обидва герої твору проходять шлях від усвідомлення власних провин та абсурдності буття до каяття і спокути. На власній долі герої переконуються, що за вчинений морально-етичний переступ буде покарання, адже все має свої причини й наслідки: зло повертається злом, а добро — добром. Християнські мотиви, біблійні образи увиразнюють й унаочнюють ідею самопізнання, повернення героїв до свого істинного буття. Зокрема, з екзистенційною проблематикою віднайдення людиною самої себе суголосний мотив блудного сина, мистецьки трансформований і в інших творах В. Шевчука [див. докладніше: 10; 14]. Побувавши у вовчій шкурі, пройшовши шлях страждання й самоосмислення, панотець почувається «марнотратним сином» [19, 684], який нарешті вертає до рідної домівки, тобто до свого справжнього існування. Уже в іншому світлі й сенсі відкриваються для нього звичні, здавалося б, речі: «...тисячі дрібниць, які існували, майже не торкаючись свідомості, стають до болю дорогі...» [19, 684]. Набуття знову людської подоби, повернення додому після пережитих страждань для панотця є також своєрідним воскресінням, а тому образне порівняння його дружини — «Тебе ніби з хреста знято» — для нього набуває майже буквального змісту: «Мене і знято з хреста...» [19, 685]. Аналогії між прибульцем, який прийшов із тягарем свого страждання на сповідь, та образом Христа, який несе свій хрест, виникають у свідомості священника: «...впізнав він того чоловіка, адже це він прийшов до нього на сповідь, адже це панотець поклав йому на плечі цього важкого дубового хреста» [19, 708].

Екзистенційний контекст повісті увиразнюють художня образність і стилістичні засоби. Наприклад, відчуття тривоги, непевності, загрози зумовлюють образне сприйняття прибульцем навколишнього світу: сільські хати йому видаються «білими, накритими солом'яними капелюхами головами, які мірно похитувались у смерку, готові покотитися у безвідь. <...> Здалося, хати вечеряють цим сутінком і людьми — від того стіни поколихувалися, ніби дихали» [19, 626, 627]. Невпинний плин часу, його незворотність і водночас циклічність відтворено за допомогою оригінальної художньої рецепції знаків зодіаку [19, 723—725]. Завдяки стилістичним прийомам формується ефект загадковості, що зумовлює

поширення екзистенційних почуттів тривоги, невизначеності не лише на текстуальному, а й на рецепційному рівні. Використовуючи притаманний бароковій поетиці принцип недомовленості, письменник інтригує читача. Наприклад, герой-наратор зауважує, що він на щось натякає [19, 630], або ж резюмує, апелюючи до читацької здогадливості: «Що то за Прірва, не спішу тобі пояснювати, згодом, може, втямиш те сам...» [19, 654]; «Це гріх, я знаю, але він іде од відчуття іншого гріха — того, про який тобі, читальнику, лукаво не оповідаю...» [19, 671]; «Поки що не оповідаю тобі, читальнику, що я вчинив... <...> Зумисно пишу плутано. Вибач мені, читальнику, що не все прояснюю тобі: несила це мені. Те, що лишається недоказане, мені відоме, а ти, коли мудрий, здогадуйся» [19, 673]. Окремі «недоказані» фрагменти такими й залишаються, зумовлюючи відкритість фіналу та формуючи простір для подальших можливих інтерпретацій цього містично-міфологічного й філософського тексту.

Отже, ідеї екзистенціалізму відіграють ключову роль у моделюванні образної і тематичної систем повісті В. Шевчука «Сповідь», виявляють тісний зв'язок із міфологічними, християнськими, необароковими змістовими контекстами твору. Демонологічний у своїй основі образ вовкулаки постає в оригінальній авторській версії і набуває виразно філософського змісту, розкриваючи амбівалентність людської природи, репрезентуючи шлях від абсурдного існування до істинного буття, що пролягає через страждання, пізнання, каяття та спокуту. Усвідомлення абсурду, переживання ряду екзистенційних почуттів і станів — це ніби сходинки на шляху героїв до своєї справжньої сутності, до виходу з одновимірної площинності власного існування. Важливим чинником на цьому шляху є вибір, який набуває значення межової ситуації, у якій найповніше розкривається сутність людини, сила чи слабкість її духу, визначається подальший шлях. Образи прибульця та панотця, їхні страждання та переживання у процесі осягнення самих себе, світу, істини, Іншого засвідчують прагнення письменника не лише пізнати людину, складну діалектику її душі, а й ствердити її суб'єктність, унікальність її екзистенції, а також зрозуміти людину, а отже, виправдати. Ідея долання абсурду через самопізнання, необхідність творення сенсу власного буття, ствердження вільного вибору людини, цінності та неповторності її екзистенції споріднює прозу В. Шевчука як із філософією екзистенціалізму, так і з антропоцентричними тенденціями національного і світового художньо-філософського дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багрій Р.* Мотиви екзистенціялізму і абсурду у творах В. Шевчука та М. Осадчого // Сучасність. 1988. № 11 (331). С. 18—34.
2. Валерій Шевчук: «Ліпше бути ніким, ніж рабом» // *Тарнашинська Л.* Закон піраміди: Діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2001. С. 78—91.
3. *Горнятко-Шумилович А.* Боротьба за «автентичну людину»: Проза Валерія Шевчука як віддзеркалення екзистенціалізму. Львів: Каменяр, 1999. 49 с.

4. *Городнюк Н.* Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти. Київ: Твім інтер, 2006. 216 с.
5. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.
6. *Иванов П.* Кое-что о вовкулаках и по поводу их // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова. 2-ге вид. Київ: Либідь, 1991. С. 505—511.
7. *Іларіон, митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. Вид. 2-ге. Київ: АТ «Обереги», 1994. 424 с.
8. *Камю А.* Міф про Сізіфа. Бунтівна людина / пер. з франц. О. Жупанського. Харків: Фоліо, 2022. 446 с.
9. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
10. *Мироненко А.* Трансформація мотиву «блудного сина» у романі Валерія Шевчука «Темна музика сосон» як засіб творення гіпертексту // «Волинь-Житомирщина»: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир: Поліграфічний центр ЖДУ, 2004. № 12. С. 68—74.
11. *Плачинда С.* Словник давньоукраїнської міфології. Київ: Український письменник, 1993. 63 с.
12. *Приліпко І.* Необарокові стратегії текстів Валерія Шевчука (на матеріалі повістей «Сповідь» та «Розсічене коло») // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. Том 54. С. 184—190.
13. *Приліпко І.* Проза Валерія Шевчука: проблеми ідіографії: монографія. Київ: Логос, 2009. 176 с.
14. *Приліпко І.* «Текст як конденсатор культурної пам'яті»: інтертекстуальний простір прози Валерія Шевчука // Слово і Час. 2020. № 2. С. 33—54.
15. *Сартр Ж.-П.* Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / пер. з фр. В. Лях, П. Таращук. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 854 с.
16. *Тарнашинська Л.* Художня галактика Валерія Шевчука: Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 224 с.
17. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
18. *Шевчук В.* Сад житейський думок, трудів та почуттів: Автобіографічні замітки // *Шевчук В.* Темна музика сосон: Роман. Сад житейський думок, трудів та почуттів: Автобіографічні замітки. Київ: Акцент, 2003. С. 333—444.
19. *Шевчук В.* Сповідь // *Шевчук В.* Чотири романи: романи і повісті. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. С. 625—756.
20. Existentialism // Stanford Encyclopedia of Philosophy / ed. Edward N. Zalta. URL: https://plato.stanford.edu/entries/existentialism/#pagetopright (11.11.2022).
21. *Webber J.* Rethinking Existentialism. Oxford: Oxford University Press, 2018. 244 p.

Отримано 26 вересня 2022 р.

REFERENCES

1. Bahrii, R. (1988). Motyvy ekzystentsiializmu i absurdu u tvorakh V. Shevchuka ta M. Osadchoho. *Suchasnist*, *11*(331), 18—34. [in Ukrainian]
2. Valerii Shevchuk: "Lipshe buty nikym, nizh rabom" (2001). In L. Tarnashynska, *Zakon piramidy: Dialohy pro literaturu ta sotsiokulturnyi klimat dovkola nei* (pp. 78—91). Kyiv: Universytetske vydavnytstvo "Pulsary". [in Ukrainian]

3. Horniatko-Shumylovych, A. (1999). *Borotba za "avtentychnu liudynu": Proza Valeriia Shevchuka yak viddzerkalennia ekzystentsializmu.* Lviv: Kameniar. [in Ukrainian]
4. Horodniuk, N. (2006). *Znaky neobarokovoi kultury Valeriia Shevchuka: komparatyvni aspekty.* Kyiv: Tvim inter. [in Ukrainian]
5. Kotsur, V. P., Potapenko, O. I., & Kuibida, V. V. (Eds.). (2015). *Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy* (5nd ed.). Korsun-Shevchenkivskyi: FOP Havryshchenko V. M. [in Ukrainian]
6. Ivanov, P. (1991). Koe-chto o vovkulakakh i po povodu ikh. In A. P. Ponomarov (Ed.), *Ukraintsi: narodni viruvannia, poviria, demonolohiia* (2nd ed., pp. 505—511). Kyiv: Lybid. [in Russian]
7. Ilarion, mytropolyt. (1994). *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: Istorychno-relihiina monohrafiia* (2nd ed.). Kyiv: AT "Oberehy". [in Ukrainian]
8. Camus, A. (2022). *Mif pro Sizifa. Buntivna liudyna* (O. Zhupanskyi, Trans.). Kharkiv: Folio. [in Ukrainian]
9. Kovaliv, Yu. (Ed.). (2007). *Literaturoznavcha entsyklopediia* (Vols. 1—2, Vol. 1). Kyiv: VTs "Akademiia". [in Ukrainian]
10. Myronenko, A. (2004). Transformatsiia motyvu "bludnoho syna" u romani Valeriia Shevchuka "Temna muzyka soson" yak zasib tvorennia hipertekstu. *"Volyn-Zhytomyrshchyna": Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem*, *12*, 68—74. [in Ukrainian]
11. Plachynda, S. (1993). *Slovnyk davnoukrainskoi mifolohii*. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. [in Ukrainian]
12. Prylipko, I. (2006). Neobarokovi stratehii tekstiv Valeriia Shevchuka (na materiali povistei "Spovid" ta "Rozsichene kolo"). *Nauka i suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*, *54*, 184—190. [in Ukrainian]
13. Prylipko, I. (2009). *Proza Valeriia Shevchuka: problemy idiohrafii: monohrafiia.* Kyiv: Lohos. [in Ukrainian]
14. Prylipko, I. (2020). "Tekst yak kondensator kulturnoi pamiati": intertekstualnyi prostir prozy Valeriia Shevchuka. *Slovo i Chas, 2,* 33—54. [in Ukrainian]
15. Sartre, J.-P. (2001). *Buttia i nishcho: Narys fenomenolohichnoi ontolohii* (V. Liakh, & P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy". [in Ukrainian]
16. Tarnashynska, L. (2001). *Khudozhnia halaktyka Valeriia Shevchuka: Postat suchasnoho ukrainskoho pysmennyka na tli zakhidnoievropeiskoi literatury*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. [in Ukrainian]
17. Shynkaruk, V. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv: Abrys. [in Ukrainian]
18. Shevchuk, V. (2003). Sad zhyteiskyi dumok, trudiv ta pochuttiv: Avtobiohrafichni zamitky. In V. Shevchuk, *Temna muzyka soson: Roman. Sad zhyteiskyi dumok, trudiv ta pochuttiv: Avtobiohrafichni zamitky* (pp. 333—444). Kyiv: Aktsent. [in Ukrainian]
19. Shevchuk, V. (2013). Spovid. In V. Shevchuk, *Chotyry romany: romany i povisti* (pp. 625—756). Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. [in Ukrainian]
20. Existentialism. In Edward N. Zalta (Ed.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* https://plato.stanford.edu/entries/existentialism/#pagetopright
21. Webber, J. (2018). *Rethinking Existentialism.* Oxford: Oxford University Press.

Received 26 September 2022

Iryna Prylipko, doctor of philology, docent
Shevchenko Institute of Literature
4 M. Hrushevskoho st., Kyiv, 01001
e-mail: iprylipko@ukr.net
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3095-9434

VALERII SHEVCHUK'S STORY "CONFESSION" THROUGH THE PRISM OF THE PHILOSOPHY OF EXISTENTIALISM

The paper analyzes V. Shevchuk's story "Confession", in particular tracing the peculiarities of literary representation of ideas and motives of existentialism on the substantive and figurative levels. The focus is on the relationship between the philosophical, mythological, Christian, and neo-baroque plot/content and idea/image contexts of the work. The image of a werewolf in the creative interpretation of V. Shevchuk combined demonological and philosophical content, embodied the idea of the mystery and ambivalence of human nature, the tragedy of existence in the world, and also became an original illustration of the path from absurd existence to a true one. The existential context of the story is highlighted by the analysis of the feelings and states experienced by the heroes: despair, longing, metaphysical horror, alienation, etc. The way taken by both heroes runs through suffering, self-discovery, remorse, and redemption. It is their way to themselves and a way out of the one-dimensional plane of absurd existence, a process of creating the meaning of their own existence. An important stage on this path is the choice, which acquires the significance of a special borderline situation, in which the theme of the tragedy of human existence is actualized and the essence of man, the strength and weakness of his spirit, the desire for freedom are being most fully revealed. The original plot, compositional, narrative, and figurative structure of the story contributes to the unfolding of different time layers, furthers in-depth reflection of the inner world of the heroes and their moods, which create the context for the themes of human knowledge of oneself, the others, the world, and the truth. The historical, mythological, and philosophical story "Confession" testifies to V. Shevchuk's desire not only to know a person and the complex dialectics of a personal inner world but also to affirm the uniqueness and value of human existence; like in his other works, the writer tries to understand and therefore to justify a person.

***Keywords*:** existentialism, absurdity, existence, cognition, choice, image, idea.